

VIDURAMŽIŲ VILNIAUS UNIVERSITETO TEISMAS PASAULIETINĖS IR BAŽNYTINĖS JURISDIKCIJOS ATSKYRIMO KONTEKSTU

Jevgenij Machovenko

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros docentas
socialinių mokslų daktaras
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Tel. (+370 5) 2 36 61 75
El. paštas: jevgenij.machovenko@tf.vu.lt

Straipsnyje nušviečiamos viduramžių Vilniaus universiteto teismo įsteigimo aplinkybės, aptariama jo sudėtis ir kompetencija. Autorius siūlo skaitytojams naują problemos viziją, būtent aptaria Vilniaus universiteto teismą LDK bajorijos ir dvasininkijos kovos už pasaulietinės ir bažnytinės jurisdikcijos atskyrimą kontekstu. Užsibrėžtam tikslui pasiekti panaudota faktologinė medžiaga, surasta istorijos šaltiniuose ir mokslo darbuose.

In the article on basis of published historical sources and research papers the author aspires to elucidate a structure and competence of the court of Vilnius University in the Middle Ages. The author believes that this problem can be viewed through the prism of struggle for delimitation of competence of secular and spiritual courts in the Grand Duchy of Lithuania. This aspect is not considered in the known scientific studies.

Įvadas

Anksčiau paskelbtame straipsnyje [9] suformuluoti klausimai, atsakymų į kuriuos nerandama Vilniaus universiteto istorijai skirtuose darbuose: kokiai sistemai priklausė jo teismas – privačių ar valstybinių, dvasininkų ar miestiečių teismų; kas buvo jame dirbę ir studijavę asmenys – miesto piliečiai ar tik mieste laikinai apsigyvenusieji; ir pagaliau, kas buvo pats Universitetas – integruota miesto dalis ar feodalinė jurisdikcija? Minėtame straipsnyje į juos atsakyta naudojant teorines žinias apie viduramžių teisę ir analogiją su kitais vi-

duramžių Europos universitetais. Pabrėžta, kad Vilniaus universitetas ir jo teismas buvo unikalūs reiškiniai, imant jų savybių visumą, ir tipiniai reiškiniai, žvelgiant į juos per viduramžių Europos teisės prizmę. Aptarus „universitetą“ ir „universiteto teismą“ kaip tipines viduramžių teisės kategorijas, preziumuotas jų elementų egzistavimas ir bendrais bruožais apibūdintas Universitetas ir jo teismas, o jų specifikai atskleisti pažadėta skirti kitą straipsnį. Atėjo metas įvykdyti tą pažadą.

Kiekvieno viduramžių Vilniaus universiteto istorijos tyrėjo darbą gerokai apsūn-

kina šaltinių stoka – 1655 m. rusų kariuomenės apiplėštame ir padegtame Vilniuje sudegė daugybė Universiteto aktų, manytina, tarp jų buvo Universiteto teismo dokumentacija; o 1832 m. okupacinei Rusijos valdžiai uždarius Universitetą, jo archyvas buvo išvežtas; tolesnis archyvo likimas nežinomas. Nenuostabu, kad Vilniaus universiteto teismo įsteigimo aplinkybės ir veikla laikomi vienais iš mažiausiai išnagrinėtų Universiteto istorijos puslapių. Neturint teismo knygų ir kitų pirminių šaltinių naudojami antriniai – Universitetą aplankusių Jėzuitų ordino narių ataskaitos, aukštųjų Ordino pareigūnų susirašinėjimo dokumentai ir kt. Universiteto teismo veiklai nušviesti du straipsniai skyrė V. Raudeliūnas [15; 16], įdomių faktų randama tyrėjų užsieniečių P. Rabikausko, L. Piechniko ir H. Visnerio darbuose [11–14; 20]. Vilniaus universiteto teismui skirta vietos ir Lietuvos teisės istorijos vadovėlyje [2, p. 189–191] (deja, jame tik atpasakoti minėti V. Raudeliūno straipsniai). Žvelgiant į esamą medžiagą teisininko akimis, šiame straipsnyje norima pasiūlyti skaitytojams kitokią problemos viziją, būtent aptarti Vilniaus universiteto teismą LDK bajorijos ir dvasininkijos kovos už pasaulietinės ir bažnytinės jurisdikcijos atskyrimą kontekstu. Šiam tikslui pasiekti panaudotos anksčiau paskelbtame straipsnyje pateiktos išvados dėl Universiteto ir jo teismo prigimties ir faktologinė medžiaga, surasta istorijos šaltiniuose ir mokslo darbuose.

I. Pirmajame straipsnyje [9] buvo nustatyta, kad viduramžių universitetas buvo savavaldė profesinė korporacija, tvarkiusi pagal chartiją – privilegijų amatininkų cechams ir pirklių gildijoms analogą, ir statutą, analogišką amatininkų cechų ir

pirklių gildijų statutams, turėjusi renkamają administraciją ir teismą savo vidaus ginčams spręsti. Nekvestionuojama, kad Vilniaus universitetas taip pat buvo savavaldė profesinė korporacija, organizuota pagal Paryžiaus universiteto modelį¹. Mūsų užsibrėžtam tikslui pasiekti svarbu žinoti, kaip buvo sutvarkyti Universiteto santykiai su Vilniaus miestu. Anksčiau nustatyta, kad čia įmanomi tik du variantai: viduramžių universitetas galėjo veikti kaip integruota miesto dalis (šiuo atveju dėstytojai ir studentai, nepraradami savo luominių teisių ir privilegijų, dalyvavo miesto gyvenime kaip prilygintieji miesto piliečiams, o universiteto teismas buvo pirminė miesto teismų sistemos grandis) arba kaip jurisdika (šiuo atveju universiteto visuomenės nariai priklausė jurisdikos savininko – feodalo ar valstybės – administracinei ir teisminei jurisdikcijai). Preliminarioje (neįsigaliojusioje) Lvoje suteiktoje 1578 m. liepos 7 d. privilegijoje Steponas Batoras nustatė: „Vilniaus kolegiją ir visus jos turtus atleidiame nuo bet kokios karo tarnybos naštos ir suteikiame [jai] bažnytinį imunitetą; taip pat moksleivius, kurie atvyks mokytis, kol jie studijuos, atleidiame nuo visų karalystės ir mums pavaldžių valdų duoklių bei muitų: tiek nuo žemės, tiek nuo pilies teisėjų ir teismų.“ [1, p. 79] Iš šios nuostatos E. Gudavičius padarė, mūsų manymu, visiškai teisingą išvadą, kad Akademija²

¹ Bolonijos teisinio mokymo sistema buvo perkelta į kitus Europos miestus, tame tarpe Krokuvą ir Vilnių. „Tačiau nors dauguma universitetų į šiaurę nuo Alpių ir perėmė Bolonijos mokymo programą ir mokymo metodus, bet įdiegė paryžietiško tipo organizaciją, kai visų keturių fakultetų – teologijos, teisės, medicinos ir laisvųjų menų – profesoriai ir studentai sudarė vieningą visumą ir buvo pavaldūs vienam asmeniui ir vienai valdžiai“ [4, p. 175].

² Valdovo privilegijose, kaip buvo įprasta viduramžiais, terminai „akademija“, „universitetas“ ir „kolegija“

„nepriklausys šalies bei miesto institucijų teismui, t. y. jai suteikiamas teisinis imunitetas akademijos jurisdikos pagrindu“ [19, p. 38]. Pagrindinis Universiteto steigimo aktas – 1579 m. balandžio 1 d. Stepono Batoro privilegija – įtvirtino teisminių, administracinių ir finansinių Universiteto imunitetą.

Jėzuitai steigė Universitetą savo ordino misijai įgyvendinti, jiems buvo nepriimtinas Universiteto inkorporavimas į miestą administraciniu, teisiniu ir finansiniu atžvilgiu. Universiteto jurisdikos teisėmis steigimo sąlygos LDK buvo palankesnės negu kituose Europos kraštuose (silpni miestai, vėlai gavę savivaldos teises, priklausomas nuo jų išrinkusių bajorų didysis kunigaikštis ir t. t.). Privačios jurisdikos žinomos valstybiniuose LDK miestuose nuo XIV a. – pati pirmoji buvo vyskupo jurisdika Vilniuje, įsteigta pagal 1387 m. vasario 17 d. Jogailos privilegiją. Vilniuje susiklostė itin platus jurisdikų tinklas: greta stambiausių vyskupo ir valstybinės („pilies“) jurisdikų egzistavo daugybė mažesniųjų, kurių savininkai buvo vienuolynai, bajorai ir kt. [17, p. 129–133]. XVI a. jurisdikų greitai daugėjo ir kituose LDK miestuose. Valstybės politika jurisdikų atžvilgiu buvo nenuosekli – valdovas darė nuolaidas tai miestiečiams, tai feodalams,

vartojami gana neapibrėžtai, greičiausiai sinonimiškai. Per 253 metus (1579–1832) Vilniaus aukštoji mokykla buvo vadinama ir akademija, ir vyriausiąja mokykla, ir universitetu. Tokia vardu įvairovė iš tikrųjų nėra susijusi su skirtinga šios mokyklos esme, todėl šiame straipsnyje terminai „Vilniaus akademija“ ir „Vilniaus universitetas“ vartojami sinonimiškai. Siekiant išvengti painiavos, terminas „kolegija“ vartotinas tik kalbant apie nuo 1570 m. veikusią Vilniaus kolegiją, nes, įsteigus Universitetą, kolegija veikė toliau kaip gimnazijos tipo mokykla, kurią baigus buvo galima stoti į Universitetą. Visas Universiteto pavadinimas, pasitaikantis dokumentuose, surašytuose iki 1772 m., yra *Alma academia et universitas Vilnensis societatis Iesu* [5, p. 22].

o 1563 m. tiesiog sankcionavo jurisdikas. Nenuostabu, kad Universitetas gavo jurisdikos statusą.

1578 m. liepos 7 d. privilegijoje tiesioginiu studentų teisėju skiriamas rektorius, o sunkesnių nusikaltimų bylose – Universiteto kancleris arba globėjas. 1579 m. balandžio 1 d. privilegija išplėtė Universiteto jurisdikciją dėstytojams: „...šiuos visus profesorius, daktarus, magistrus, bakalaurus, visus studentus apskritai ir kiekvieną atskirai kartu su jų rektoriumi atleidžiame nuo bet kokios dvasinės ir pasaulietinės jurisdikcijos, taip pat nuo visų mokesčių, duoklių, rinkliavų ir bet kurių kitų prievolių; o savo rektorių jie turės laikyti savo pačių tiesioginiu teisėju.“ [1, p. 92–93] Tik „svarbesniuose reikaluose bei bylose“ – kitų universitetų pavyzdžiu – juos turėjo teisti Universiteto kancleris arba globėjas (*protector*).

Taigi pagal valdovo privilegiją Vilniaus universitete turėjo būti sukurta dvipakopė teismų sistema (rektorius teismas ir kanclerio arba globėjo teismas). Pagal įvairius kriterijus ši sistema apibūdinama kaip korporacinė (įgaliota nagrinėti tik Universiteto narių bylas), privati (eliminuoja iš valstybinių teismų sistemos), tėvoninė (sukurta pono – jurisdikos savininko – savo valdiniais teisti) ir bažnytinė (esanti Bažnyčios dalies – Jėzuitų ordino – žinioje ir turinti padėti Bažnyčiai įgyvendinti jai pavestą edukacinę funkciją).

II. V. Raudeliūnas taikliai pažymėjo, kad įgyvendinti nuostatas dėl Universiteto teismo trukdė viena aplinkybė: pagal minėtą privilegiją Universiteto kancleriu buvo skiriamas Vilniaus vyskupas, o globėju – Žemaičių vyskupas [16, p. 46]. Jėzuitai su tuo sutikti nenorėjo ir įrodinėjo, kad tai

prieštarauja Ordino nuostatams³. Žinoma, jiems palankesnė buvo popiežiaus Grigaliaus XIII 1579 m. spalio 30 d. Romoje išduota bulė, pakėlus Vilniaus kolegiją universitetu ir draudusi kuriam nors vyskupui kištis į jo reikalus [1, p. 111–114]. Aukščiausia valdžia Universiteto atžvilgiu buvo pripažintas Jėzuitų ordino generolas Romoje, kuris skyrė Universiteto rektorių, priiminėjo ir skelbė reikalingus nuostatus bei potvarkius, nustatė bausmes ir kt. Taip Bažnyčios vidaus ginčai ir kova tarp vyskupijos ir Ordino vadovybės nuo pat Universiteto įsteigimo įsiterpdavo į jo gyvenimą. Knygoje apie Teisės fakulteto istoriją parodyta, kaip ši kova apsunkino Universiteto Teisės fakulteto steigimą [10, p. 26–49].

Principinę reikšmę turėjo klausimas, kas bus teisėjas sunkesnių nusikaltimų byloje. Kiek galima spręsti iš įvairių šaltinių, Vilniaus ir Žemaitijos vyskupai realiai nėjo jiems paskirtų Universiteto kanclerio ir globėjo pareigų⁴, tad jau pirmaisiais Universiteto gyvavimo metais jo vadovybė buvo priversta kreiptis į provincijolą, kad šis nuspręstų, kas gi turi teisti ir bausti studentus už tuos nusikaltimus. Provincijolas savo ruožtu kreipėsi į Steponą Batorą, prašydamas sudaryti specialų teismą, nes jėzuitai, pasak jo, gali bausti tik už drausminius nusižengimus. Valdovas su provincijolo pasiūlymu nesutiko ir

patarė Universitetui pačiam sudaryti tokį teismą, išrinkus į jį rimtą žmogų pasaulietį ir davus jam du tris studentus – bajorus, turinčius autoritetą savo draugų tarpe. Šis pasaulietinis kolegialus teismas turėtų nagrinėti mažiau reikšmingas bylas, o dėl sunkesnių nusikaltimų, valdovo nuomone, reikėtų kreiptis į valstybės teismą. Tačiau Universitetas šio pasiūlymo nepriėmė, ir teismo klausimas liko dar kurį laiką neišspręstas [16, p. 46]. Apie tai buvo daug diskutuota ir 1590 m. liepą Nesvyžiuje įvykusioje provincijos kongregacijoje. Daugelis dalyvių buvo už tai, kad pats rektorius turėtų galią teisti studentus. Bet, pasak P. Rabikausko, „esant su tuo susijusiems dideliems nepatogumams ir įvairioms sunkenybėms“, rektorius Garsijas Alabijanas siūlė svarbesnes bylas pavesti teisti vyskupui arba jo oficijolui; paprastesnius ginčus galėtų išspręsti pats rektorius, kurio sprendimai neapelijuojami. Studentas turėtų būti suimamas ir traukiamas atsakomybėn tik tuo atveju, jeigu būtų sugautas „ant karštų pėdų“ (*in flagranti*) arba įrodyta jo kaltė. Provincijos kongregacijoje šis jo pasiūlymas dėl įvairių priežasčių nebuvo priimtas. Todėl jis visa tai išdėstė 1590 m. rugpjūčio 28 d. iš Vilniaus generolui į Romą rašytame laiške, pripažindamas, kad „tinkamiausias ir patogiausias studentams yra vyskupijos teismas“ [14, p. 167–168].

Mūsų manymu, jėzuitų ir valdovo poziciją galima suprasti tik išnagrinėjus šį klausimą kovos už pasaulietinės ir bažnytinės jurisdikcijos atskyrimą kontekstu. Pirmojoje XIV–XVI a. pusėje rašytinė pasaulietinė LDK teisė tinkamai neapibrėžė bažnytinių teismų kompetencijos, ją nustatė daugiausia kanonų ir paprotinė teisė, kurių nuostatas teisėjai išsiaiškino nevie-nodai. Gana apytiksliai LDK teisės buvo

³ Ordinui buvo būdinga griežčiausia valdymo centralizacija, nukopijuota nuo karinės organizacijos, būtina užsibrėžtiems tikslams pasiekti. Pajungti Universitetą – struktūrinę Ordino dalį – vietinei Bažnyčios administracijai (vyskupui) – reikšia sugriauti centralizaciją ir susilpninti Ordiną kaip veiksmingiausią Bažnyčios ginklą kovoje su reformacija.

⁴ P. Rabikauskas teigia, kad 1585 m. vasario 20 ir 23 dienomis seime Varšuvoje karalius patvirtino visą Universiteto nuosavybę, teises ir privilegijas, pripažinęs, kad Universitetas yra pavaldus tik Jėzuitų ordino vadovybei. Tik apie 1630 m. Vilniaus vyskupui buvo grąžintas Universiteto kanclerio titulas [14, p. 166–167].

nustatytos pasaulietinio teismo instancijos ir pasaulietinių teismų sprendžiamos bylos. Visa tai sudarė palankias sąlygas Bažnyčiai plėsti savo jurisdikciją. Katalikiškoje Europoje ir stačiatikių slavų žemėse Bažnyčios jurisdikcija buvo gana plati. Natūralu, kad ir LDK bažnytinių teismų kompetencijai priklausė ne tik tikybinių nusikaltimų ir nusikaltimų dorovei bylos. Bažnyčios teismai nagrinėjo visas Bažnyčios valdinių bylas, taip pat vadinamuosius seniūno artikulius – namų užpuolimo, padegimo, išžaginimo, apiplėšimo bylas, kurias turėjo spręsti tik valstybės teismai. Bažnytiniai teismai dažnai sprendavo net Bažnyčiai nepavaldžių pasauliečių ginčus, matyt, remdamiesi nuostata, kad pasaulietinės teisės pažeidimai kartu yra nuodėmės. Bajorai atkakliai prašė valdovą, kad jis uždraustų dvasininkams traukti pasauliečius bažnytiniams teismams ir spręsti pasaulietines, t. y. nesusijusias nei su religija, nei su šeimos santykiais, bylas. Jėzuitų mėginimai perduoti svarbesnes bylas specialiam bažnytiniam (arba bent vyskupo) teismui ir Stepono Batoro pastangos pavesti spręsti šias bylas valstybiniam teismui (taip pat sukurti Universitete specialų pasaulietinį teismą) buvo bajorijos ir dvasininkijos kovos dėl viršenybės vykdant teisingumą epizodas. Neatskyrus pasaulietinės ir dvasinės jurisdikcijos valstybės mastu, buvo sunku išspręsti Vilniaus universiteto jurisdikcijos klausimą. Tam palankios sąlygos susiklostė tik kai 1584 m. gruodžio 24 d. Volkovysko generaliniame seimelyje bajorai ir dvasininkai susitarė dėl pasaulietinių ir bažnytinių teismų kompetencijos atskyrimo. Jų parengtos nuostatos buvo įtrauktos į Trečiąjį Lietuvos Statutą [plačiau žr. 8].

Nagrinėjamo klausimo sprendimą pagreitino 1591 m. įvykiai Vilniuje: birželio

9–10 d. naktį buvo sudeginti kalvinų maldos namai. Universiteto studentai buvo įtariami padarius šį nusikaltimą (vienas iš jų buvo įvardijamas net padegėju ir reikalauta jo arešto arba laidavimo, kad jis nepabėgsias). P. Rabikausko, L. Piechniko, H. Visnerio ir V. Raudeliūno darbuose išdėstyta bylos eiga skiriasi. Pasak H. Visnerio, nukentėjėliai patys pateikė skundą Vyriausiajam Lietuvos tribunolui. Tribunolo deputatai, kuriems pirmininkavo Naugarduko vaivada Teodoras Skuminas, „iš savo pareigos rūpindamiesi visuotine taika ir tokios savivalės sustabdymu“ išsakė atlikti teisminį tardymą. Vietos valdžios organai ir Vilniaus vyskupo Jurgio Radvilos oficijolas ir generalinis vikaras Benediktas Vaina pareiškė, kad jie pasirengę dalyvauti tiriant nusikaltimą ir nubaudžiant kaltininkus [20, p. 28].

Anot V. Raudeliūno, tiriant nusikaltimą, kiekvienas miesto gyventojas buvo įpareigotas duoti išsiteisinimo priesaiką. Jos pareikalauta ir iš Universiteto studentų, šie atsisakė prisiekti, o rektorius G. Alabijanas atmetė visus reikalavimus, kaip pažeidžiančius Universiteto jurisdikciją. Tuomet vaivada Kristupas Radvila (Perkūnas) perdavė bylą Vyriausiajam Lietuvos tribunolui, kuris pareikalavo, kad Universitetas pats išnagrinėtų bylą ir nubaustų kaltininkus. Rektorius, remdamasis Universiteto privilegijomis, teisėju paskyrė B. Vainą. Tačiau Tribunolas, nelaukdamas šio teismo sprendimo, pats pašaukė jį, rektorių ir studentus. Šie ne tik atsisakė atvykti, bet ir pateikė protestą, kad Tribunolas nepagrįstai juos patraukęs savo teisman. Betgi Tribunolas, susidedantis beveik vien iš kitatikių, nenurimo ir reikalavo, kad būtų areštuotas net pats rektorius. Galų gale rektorius ir oficijolas buvo priversti atvykti į Tribunolą, bet jame

bylinėtis jie atsisakė, motyvuodami tuo, kad Universitetas su savo auklėtiniais yra atleistas nuo bet kokių pasaulietinių teismų jurisdikcijos [16, p. 47]. P. Rabikausko ir H. Visnerio manymu, būtent G. Alabijanas ir Universiteto kancleris S. Grodzickis, o ne Tribunolas reikalavo, kad bylą nagrinėtų Universiteto teismas, B. Vaina pats kreipėsi į Tribunolą, kad jam patikėtų išspręsti bylą „siūlydamasis ... įgyvendinti teisingumą“ [14, p. 168; 20, p. 29]⁵.

Mūsų manymu, Universiteto jurisdikcijos tyrimo kontekstu nėra svarbu, kas pirmas kreipėsi į Tribunolą ir pareikalavo perduoti bylą Universitetui bei iškelė B. Vainos kandidatūrą. Svarbu, kad Tribunolas pagaliau nustatė, jog bylą dėl keliamų studentams kaltinimų nagrinės pats Universitetas, vadinas pripažino jo jurisdikciją net sunkiose baudžiamosiose bylose. Tai savaime išplaukė iš 1579 m. balandžio 1 d. Universiteto privilegijos, bet prieštaravo iš seno galiojusiai ir į Lietuvos Statutus įtrauktai normai dėl „seniūno artikulų“. Lietuvos Statuto ir Universiteto privilegijos normų kolizija Tribunolo buvo išspręsta Universiteto naudai. G. Alabijanas interpretavo normą dėl „seniūnų artikulų“ taip: dėl svarbių dalykų teisia valdovas, bet jis šią kompetenciją perleidžia savo paskirtam žmogui. Paprastai tai būna vaivada ar seniūnas. Vilniaus universitete,

⁵ Nesigilindami į detales nurodysime, kuo baigėsi ši byla. Pagaliau Tribunolas sutiko, kad bylą nagrinėtų Universiteto teismas. B. Vaina nagrinėjo bylą dalyvaujant Universiteto globėjui, kapitulai, kalvinų atstovams ir stebint pačiam rektoriui. Iš kalvinų kaltinimą byloje palaikė garsusis Andrius Volanas ir bajoras M. Niemstakula. Jie kaltino kelis Universiteto studentus kalvinų bendruomenės namų padėgimu, už kurį jiems grėsė pagal Lietuvos Statutą mirties bausmė sudeginant. Tačiau oficijolo teismas juos išteisino, motyvuodamas savo sprendimą tuo, kad iškelti jiems kaltinimai yra nepagrįsti. Kalvinai skundėsi, kad bylos nagrinėjimas vyko šurkščiai pažeidžiant teismo proceso reikalavimus [16, p. 47].

pagal suteiktas jam privilegijas, toks žmogus yra Vilniaus vyskupas, o šio nesant, generalinis vikaras. Iškilus studentų ginčui su vyskupu, teisėju valdovas turėtų skirti ką nors kitą [16, p. 47]. Pritarus G. Alabijano interpretacijai, Statuto ir Universiteto privilegijos normų kolizijos visai nėra. Tačiau pažymėtina, kad vaivados ar seniūno teismas buvo **pasaulietinis valstybinis**, o vyskupo ar generalinio vikaro – **dvasinis privatus** teismas, todėl tokia interpretacija faktiškai pateisino Bažnyčios jurisdikcijos plėtimą už 1584 m. Volkovysko generalinio seimelio nutarimu ir Trečiuoju Lietuvos Statutu nustatytų ribų. Ko gero, to ir buvo siekiama. H. Visneris, mūsų manymu, teisingai apibūdino 1591 m. bylos potekstę: „Kiek supaprastinant, 1591 metų konfliktas gali būti vadinamas konfliktu tarp Lietuvos pasauliečių ir dvasininkų luomų, kuriuos įsmeino Tribunolo teisėjai ir Trakų klebonas Benediktas Vaina, dalyvaavęs Vilniaus vyskupo Akademijos kanclerio Jurgio Radvilos vardu.“ [20, p. 30]

III. Kai kurie Universiteto studentai pasižymėjo smurto aktais ne vien prieš kalvinus, kurių maldos namai Vilniuje buvo ne kartą nusiaubti – dalis Vilniaus universiteto studentijos apskritai jautėsi tarsi itin privilegijuotas luomas. To meto dokumentuose yra Vilniaus miesto gyventojų nusiskundimų dėl blogo studentų elgesio, jų daromų skriaudų ir įvairių smurto aktų. Kartais jų aukomis tapdavo net aukštieji pareigūnai. Antai 1638 m. Vyriausiojo Lietuvos tribunolo maršalka (pirmininkas) Kristupas Kiška patraukė Universiteto studentus teisman už tai, kad jie, būnant jam pačiam Vilniuje, smurtu užpuolė jo namus. Ne kartą skundėsi dėl studentų elgesio ir jų tikėjimo vienminčiai – vienuoliai pijo-

rai, kaltindami studentus, kad šie persekioja jų mokinius, koneveikia ir muša juos. Apie studentų savavaliavimą byloja platus XVII a. Vilniaus kapitulos prelado Jono Krišpino laiškas aukštam Bažnyčios pareigūnui, kuriame studentai tiesiog vadinami dykaduoniais ir plėšikavimų meistrais, pasisavinusiais studento vardą tik tam, kad galėtų nekliudomai mušti ir žudyti. Nesitenkindami smurto aktais prieš pasauliečius, jie pradėję dabar smurtauti prieš dvasininkiją. Paties kunigo jie vos neužmušę akmenimis gatvėje. Nuo studentų persekiojimų jis nesąs saugus netgi bažnyčioje, o visos pastangos patraukti juos Universiteto teisman taip ir nuėjusios niekais [16, p. 48].

Pasak V. Raudeliūno, nereikia stebėtis, kad, siekiant užkirsti kelią studentų savavaliavimams, trukdžiusiems viešąją tvarką mieste, jie buvo traukiami Vyriausiojo Lietuvos tribunolo atsakomybėn. Mūsų manymu, skaitytojus kaip tik turi stebinti ta aplinkybė, kad šias bylas nagrinėjo aukščiausioji teismų sistemos grandis ir visiškai nuošalyje liko Vilniaus vaivados ir Vilniaus miesto teismai, kuriems pagal tuometę teisę kaip tik priklausė baudžiamoji jurisdikcija mieste. Padėtis aiškėja nustačius luominę šių teismų prigimtį. Miesto teismai buvo skirti Vilniaus miesto piliečiams (mieste gyvenę dvasininkai, bajorai ir valstiečiai miesto pilietybės neturėjo). Vaivados teismas nagrinėjo Vilniaus miestiečių sunkiųjų nusikaltimų bylas, magistratai nepavaldžių „pilies jurisdikos“ gyventojų ir valstybinių Vilniaus vaivadijos valstiečių bylas. Bajorai bylinėjosi tik pavietų teismuose⁶, kurių sprendimų apeliacinė instancija buvo Vyriausiasis Lietuvos tribunolas (šis nagrinėjo tam tikras bylas ir kaip pirmosios ins-

⁶ Vilniaus vaivadiją sudarė penki pavietai, kiekviena-
me veikė trys teismai (žemės, pilies, pakamario). Šie teismai
nagrinėjo bylą tik jei bent viena bylos šalis buvo bajoras.

tancijos teismas). Taigi buvo ignoruojami miestiečiams ir valstiečiams skirti teismai ir plečiama luominio bajorų teismo – Tribunolo – kompetencija. Pažymėtina, kad Tribunolo kompetencijos plėtimas buvo bendra tendencija. Pirmą kartą tai atlikta Trečiuoju Lietuvos Statutu, toliau ji buvo plečiama Tribunolo savavališkai. 1638 m. seimo nutarimas pareikalavo iš Tribunolo nenagrinėti jam nepriklausančių bylų, taip pat uždraudė vykdyti dėl šių bylų priimtus Tribunolo sprendimus. Tačiau Tribunolas ir toliau pažeidinėjo savo kompetencijos ribas [7, p. 18, 21]. Tokiai Tribunolo politikai buvo priešinamasi, pvz., 1611 m. sudeginus evangelikų bažnyčią (tardymas nustatė, kad studentai šį kartą tikrai nedalyvavo), miestiečiai ryžtingai davė atkirtį Tribunolo mėginimams spręsti miestiečių bylas ir pasiekė, kad valdovo teismas panaikino Tribunolo dekretą, tuo labai supykė LDK bajoriją [20, p. 30–31].

Bajorijos Vilniaus universiteto puolimai sustiprėjo penktajame XVII a. dešimtmetyje⁷. Vadinamasis bajorų demokratijos laikotarpis, prasidėjęs 1564–1566 m. reformomis ir 1569 m. Liublino unija, ėjo prie pabaigos. Seimo reikšmė silpnėjo, jau „ne už kalnų“ buvo jį paralyžiavusio *liberum veto* įteisinimas (1655 m.). LDK valdė didikų organizuojamos konfederacijos (gin-

⁷ 1640 m. priešseiminiuose seimeliuose Trakų ir Upytės pavietų bajorija pareikalavo įrodyti Universitetui suteiktų privilegijų pagrįstumą. Instrukcijoje, duotoje deputatams į 1643 m. seimą, Ukmergės pavieto bajorija pareikalavo, kad „studentų teisės, kuriomis didžiuojasi, kuriomis vadovaudamiesi daug savivalės ir skriaudų įvairiems žmonėms daryti įprato, kad šias savo teises *sub quorum praetextum* taip labai siaučia, Respublikai *in conspectum* pateiktų“. 1646 m. pakartotojo tai – „jeigu *concordant cum legibus*“. Trakų pavieto bajorų reikalavimas buvo stebinantis: 1646 m. instrukcijoje seimo deputatams reikalavo, kad „Vilniaus studentų *insolentia*, kiek *in criminibus*, būtų teisiama ne priešais rektorių, bet *in competenti foro*, pagal Herburto surašytą teisę“ [20, p. 32].

kluoti bajorų susivienijimai politiniams tikslams pasiekti) ir paviėtų seimeliai, kur taip pat viešpatavo didikai, reiškia, kad LDK vėl valdė ne visa bajorija, bet tik aukštasis šio luomo sluoksniš⁸. Instrukcijos paviėtų delegatams, kreipimaisi į valdovą ir kitos „tautos balso“ išraiškos buvo inspiruojamos didikų, daugelis kurių buvo reformatai. Pajungti akademinę bendruomenę Vyriausiajam Lietuvos tribunolui – reiškia susilpninti Katalikų bažnyčią ir galinčiausias jos pajėgas – jėzuitus.

Vilniaus universiteto vadovybė laikėsi pragmatinės pozicijos: ryžtingai gynusi Universiteto autonomiją, ji, siekdama užtikrinti jame tvarką ir drausmę, nesišalino nei miesto magistrato, nei Vilniaus vaivadijos administracijos. Galima net teigti, kad ji palaikė nuolatinis ryšius su miestu ir vaivadija. Pavyzdžiui, pagal 1632 m. Lietuvos jėzuitų provincijolo nuostatų dėl drausmės palaikymo ir bausmių taikymo provincijos mokyklose 10 straipsnių miesto magistratui buvo perduodami pašalintųjų arba ieškomų studentų sąrašai, o 1632 m. birželio 9 d. išleistu raštu rektorius buvo laikinai perleidęs Vilniaus vaivadijos kaštelionui (vaivados pavaduotojui) teisę tarpvaldžiu suiminti ir bausti studentus už sunkesnius nusikaltimus [15, p. 97–98].

IV. Nagrinėjęs bajorų Vilniaus universiteto užsipuolimus Trečiojo Lietuvos Statuto taikymo kontekstu H. Visneris priėjo prie išvados, kad „nesugebėta padaryti Akademiją pavaldžia Lietuvos teisės sprendimams, o veikiau neįstengta išgauti dvasininkų luomo pagarbos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės III Statutui“ [20,

⁸ Anot K. Avižonio, čia buvo esminis skirtumas tarp anų laikų LDK ir Lenkijos Karalystės, nes Lenkijoje nebuvo tokio didelio magnatų išgalėjimo, taip pat tokios ryškios faktinės bajorų nelygybės [3, p. 501–502].

p. 33]. Reikėtų pabrėžti, kad visi trys Lietuvos Statutai buvo pasaulietinės teisės kodeksai, skirti bajorams. Kitų luomų narių santykius jie reguliavo tiek, kiek tai lietė bajorų interesus, todėl, mūsų manymu, keista būtų buvę tikėtis iš dvasininkijos pagarbos ne jai skirtam Statutui.

Vilniaus, kaip ir Krokuvos, universiteto studentai, G. Alabijano nuomone, negalėjo būti teisiami pagal krašto papročius, Lenkijos teisę arba Lietuvos Statutą, o tik pagal kanonų teisę [16, p. 47], tačiau gyvenimo realijos buvo kitokios. Reikia pritarti V. Raudeliūnui, kad, teisiant Vilniaus universiteto bendruomenės narius, buvo taikomi įvairūs įstatymai. Dažniausiai tai priklausė nuo to, koks teismas nagrinėjo bylą. 1980 m. V. Raudeliūnas paskelbė ir glaustai pakomentavo tris dokumentus apie bausmes Vilniaus universitete ir jų taikymą studentams [15]. Du iš jų buvo išleisti netrukus po Zigmanto III mirties (1632 m. balandžio 30 d.), prasidėjus tarpvaldžiu, o trečias dokumentas pasirodė 1685 m. kaip reakcija į 1682 m. balandžio 2 d. evangelikų reformatų bendruomenės Vilniuje užpuolimą, kuriame aktyviai dalyvavo Universiteto studentai. 1632 m. gegužės 29 d. Pilypo Frizijaus, Vilniaus universiteto rektoriaus, potvarkiu paskelbti universitete Lietuvos jėzuitų provincijolo nuostatai dėl drausmės palaikymo ir bausmių taikymo provincijos mokyklose svarbūs tuo, kad jų 4 straipsnyje studentams buvo griežtai uždrausta kelti be Universiteto vadovybės žinios kam nors bylą [15, p. 96]. Keliant bylą ne Universiteto jurisdikcijos žmogui, turėjo būti laikomasi nusistovėjusio principo *actor sequitur forum rei*, t. y. teikti ieškinį tam teismui, kuriam yra teisingas atsakovas, ir, žinoma, bylinėtis pagal tame teisme taikomą teisę.

Antai Vyriausiasis Lietuvos tribunolas ir valdovo skiriamas komisarų teismas teisė studentus pagal bendrus valstybės įstatymus, tai yra Lietuvos Statutą [16, p. 48].

Reikia pridurti, kad Vyriausiasis Lietuvos tribunolas, kaip luominis bajorų teismas, negalėjo taikyti kitokios, pavyzdžiui, bažnytinės ar miesto, teisės. Kartu pastebimas LDK bajorijos siekimas suteikti Lietuvos Statutui viršenybę kitų krašto įstatymų atžvilgiu, paversti kone vieninteliu taikytinu aktu. Pavyzdžiui, minėtoje 1591 m. byloje grėsė konfliktas, kai Tribunolas sužinojo, jog B. Vaina „į šalį atidėjęs krašto teisės Statutą, kuriuo privalo būti teisiami visų dvasiškių ir pasauliečių luomų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojai [štai kokios buvo bajorijos ambicijos! – J. M.], tą bylą sprendė ir dekretą paskelbė pagal Karūnos teisę, kuriai mes nesame pavaldūs, ir pagal Krokuvos Akademijai suteiktas privilegijas“ [20, p. 29]. Iš tikrųjų, į knygas įtrauktame dekrete, kurį pasirašė Vilniaus konsistorijos raštininkas kunigas Stanislovas Šidlovskis, yra patvirtinta, jog ieškovai savo reikalavimus pagrindė Trečiojo Lietuvos Statuto nuostatomis (I, 1, 21; XI, 18; XIV, 6)⁹, o atsakovai „rodė laisvės ir privilegijas, mūsų pono Jo Malonybės Karaliaus seime patvirtintas“. Čia kalbama apie 1585 m. seimą, kuris – Tribunolas atkreipė į tai dėmesį – išsiskirstė nepriėmęs nutarimų (Akademijos teisių konfirmaciją 1639 m. balandžio 27 d. Vilniuje atliko Vladislovas IV). Teisėjas pripažino argumentų pagrįstumą ir nusprendė, kad teisūs yra ieškovai. „Kreipiant dėmesį į tai, kad Jo Malonybės Karaliaus jokios malonės ir privilegijos negali būti panaikintos,

vien paties Jo Malonybės Karaliaus, dėl to man jas dera išsaugoti“ [20, p. 30].

V. Raudeliūnas priėjo prie išvados, kad Vilniaus universiteto teismas, kaip ir kitų to meto universitetų teismai, vadovavosi daugiausia bažnytine teise. Kadangi tyrėjams nepavyko rasti nei Vilniaus universiteto teismo nuostatų, nei jo išnagrinėtų bylų, negalima drąsiai spręsti apie taikytą teisę, tačiau yra netiesioginių faktų, patvirtinančių V. Raudeliūno poziciją.

Išvados

1. Vilniaus universitetas buvo savavaldė profesinė korporacija, nuo pat įsteigimo tvarkiusi bažnytinės jurisdikcijos teisėmis.
2. 1579 m. balandžio 1 d. valdovo privilegija numatė sukurti Universitete dviapakopę teismų sistemą, apibūdinamą (pagal įvairius kriterijus) korporacine, privačia, tėvonine, bažnytine.
3. Jėzuitų siekiai užtikrinti Universiteto pavaldumą tik Ordino vadovybei neleido (bent iki 1632 m.) įgyvendinti privilegijos nuostatų dėl antros pakopos Universiteto teismo – kanclerio arba globėjo teismo sunkių nusikaltimų byloms spręsti.
4. Jėzuitų ir LDK bajorijos konfliktas dėl Universiteto jurisdikcijos sunkių nusikaltimų bylose nagrinėtinas kovos už pasaulietinės ir bažnytinės jurisdikcijos atskyrimą kontekstu.
5. 1591 m. birželio 9–10 d. kalvinų maldos namų Vilniuje sudegimo byloje Vyriausiasis Lietuvos tribunolas pripažino Universiteto jurisdikciją visų jo narių atžvilgiu net sunkiose baudžiamosiose bylose; tai faktiškai pateisino Bažnyčios jurisdikcijos plėtimą už 1584 m. Volkovyso generalinio seimelio nutarimu ir Trečiuoju Lietuvos Statutu nustatytų ribų.

⁹ Raidėmis TLS žymimas 1588 m. Trečiasis Lietuvos Statutas. Romėniškais skaitmenimis žymimas Statuto skyrius, arabiškaisiais – artikulais (straipsniais).

LITERATŪRA

1. Academia et Universitas Vilnensis. Vilniaus universiteto steigimo dokumentai. Vilnius: Kultūra, 2004. 224 p.
2. Andriulis V., Maksimaitis M., Pakalniškis V., Pečkaitis J. S., Šenavičius A. Lietuvos teisės istorija. Vilnius: Justitia, 2002.
3. Avižonis K. Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais. Kaunas, 1940.
4. Berman H. J. Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis / Iš anglų kalbos vertė A. Šliogeris. Vilnius: Pradai, 1999.
5. Jegelevičius S. Universiteto istorijos puslapiai // Academia et Universitas Vilnensis. Vilniaus universiteto steigimo dokumentai. Vilnius: Kultūra, 2004. P. 19–30.
6. Lietuvos universitetas 1579–1803–1922 / Redavo Pr. Čepėnas. Chicago: Lietuvių profesorių draugija Amerikoje, 1972.
7. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655 / Parengė V. Raudeliūnas ir A. Baliulis. Vilnius: Mintis, 1988.
8. Machovenko J. Pasaulietinių ir bažnytinių teismų kompetencijos atribojimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje // Teisė. 2002, t. 43, p. 117–127.
9. Machovenko J. Viduramžių universiteto ir jo teismo prigimtis // Teisė. 2009, t. 70, p. 7–19.
10. Machovenko J., Maksimaitis M. Vilniaus universiteto Teisės fakultetas 1641–2007 metais: monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
11. Piechnik L. Dzieje Akademii Wileńskiej. Tom I. Początki Akademii Wileńskiej (1570–1599). Kraków, 1984.
12. Piechnik L. Dzieje Akademii Wileńskiej. Tom II. Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600–1655. Kraków, 1983.
13. Piechnik L. Początki Akademii Wileńskiej (1569–1600). Kraków, 1973.
14. Rabikauskas P. Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai / Sudarė L. Jovaiša. Vilnius: Aidai, 2002.
15. Raudeliūnas V. Nuostatai dėl studentų bausmių Vilniaus universitete (XVII–XVIII a.) // Teisės bruožai Lietuvoje XV–XIX a. Vilnius: Mintis, 1980. P. 86–101.
16. Raudeliūnas V. Senojo Vilniaus universiteto teismas // Socialistinė teisė. 1978, Nr. 4, p. 44–48.
17. Šapoka A. Vilniaus miestiečių savivaldos organizacija // Iš Lietuvos teisės ir valstybės istorijos: straipsnių ir mokslinių darbų ištraukos / Sudarė J. Skirius ir G. Šapoka. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001. P. 124–135.
18. 1588 m. Trečiasis Lietuvos Statutas // Lapo J. 1588 metų Lietuvos Statutas. T. 2. Tekstas. Kaunas, 1938.
19. Vilniaus universiteto istorija. 1579–1994. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994.
20. Visneris H. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės III Statuto nuostatų prioritetas, reaguojant į 1591–1639 metų Vilniaus maištus // 1588 metų Trečiasis Lietuvos Statutas. Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Trečiojo Statuto 400 metinėms pažymėti, medžiaga. Vilnius, 1989. P. 28–33.

THE COURT OF THE MEDIEVAL UNIVERSITY OF VILNIUS IN THE CONTEXT OF DELIMITATION OF SECULAR AND SPIRITUAL JURISDICTION

Jevgenij Machovenko

S u m m a r y

In this article on basis of published historical sources and research papers the author established that Vilnius University in the Middle Ages was a self-governing professional corporation similar with guild or craft. The University was ruled by the Society of Jesus as a feudal benefice independent from the Magistrate and Courts of Vilnius town (ecclesiastical immunity was granted to the University by King of Poland and Grand Duke of Lithuania Stephen Bator). In accordance with the King's Charter a very ample jurisdiction was allowed to the Rector's court, extending to all civil cases and all criminal cases except such as involved mutilation. In more

serious criminal cases the jurisdiction of the Bishop of Vilnius (the Chancellor of the University) and the Bishop of Samogitia (the Advocate of the University) was recognized. The jurisdiction of the University determined by King's Charter came into collision with jurisdiction of the State determined by the Third Statute of Lithuania. As a result of the struggle between noblemen and clergymen for delimitation of competence of secular and spiritual courts the Supreme Tribunal Court of the Grand Duchy of Lithuania resolved this problem in favour of the University – the University's jurisdiction was extended to all criminal cases.

Įteikta 2009 m. lapkričio 3 d.

Priimta publikuoti 2009 m. gruodžio 16 d.